

ד"ר יהודה שורץ

שיטה מחודשת בהוראת גמרא - על שלושה ספרים חדשים בהוראת הגמרא

פתיחה

כותרת מאמר זה משלבת את שמותיהם של שלושה ספרים שהתפרסמו בשנים האחרונות, שעניינם הוא הצעת דרך בלימוד ובהוראת גמרא¹. ספר אחד מציע דרך שיטתית ושמרנית להנחיית המורים להוראת גמרא (פרופ' יצחק שלזינגר וחבריו). שני ספרים אחרים מציעים הצעות מהפכניות ושבירת כלים (הרב שג"ר וד"ר גבריאל חזות). בספר אחד המלצה על עבודה יסודית בהדרכת לומדי הגמרא, אריח על גבי לבינה. בשני הספרים האחרים – מעוף, תעוזה, טלטלה אידיאולוגית, רעמים וברקים. הרקע לכתיבת הספרים הוא אחד:

השיטה הרווחת כיום (בלימוד גמרא) לא משיגה את מטרותיה.... המשנה והתלמוד נראים בעיני רבים כל כך: אנכרוניסטיים, לא רלוונטיים, לא ברורים ומיותרים לחלוטין². הציבור הדתי הלאומי שרוי במצוקה ביחס ללימוד הגמרא. המצוקה הולידה תלי תלים של מאמרים, כנסים ושבתות עיון, שנועדו להביא מזור לבעיה.... מניין הרתיעה, ולעיתים אפילו הסלידה, מפני לימוד גמרא בקרב תלמידי השיבות התיכוניות³? ואילו בימינו... לימוד הגמרא בבית הספר עשוי לעורר בתלמיד תהיות... מעידים על כך גם מחקרים שנעשו, המציגים תמונה עגומה למדי באשר

1 רזנברג שמעון גרשון – שג"ר: בתורתו יהגה – לימוד גמרא כבקשת אלוקים, בהוצאת מכון כתבי הרב שג"ר, אפרתה, תשס"ט.

שלזינגר יצחק, מלמד יוסף, ריבלין שלמה: דרכים בהוראת גמרא, בהוצאת מכון מופת, תל אביב, תשע"א.

חזות גבריאל: שיטה מחודשת – הצעה לשיטת לימוד והוראה של המשנה והתלמוד בעידן המחשב, הוצאת תם, כפר חסידים, תשע"ב.

הערות הבהרה: מאמר זה נכתב לפני פרסום גליון י" זשל כתב העת "נטועים". גליון זה הוקדש ברובו לספרו של הרב שג"ר. שנים עשר כותבים נכבדים מאירים זוויות שונות של הספר. לאחר פרסום הגליון יש משנה חשיבות בהתייחסות לספרו של הרב שג"ר, מתוך פרספקטיבה השוואתית. ראוי להתבונן בספר תוך התייחסות לשני חיבורים אחרים שפורסמו לאחרונה ושעניינם גם הוא הוראת הגמרא.

2 חזות: פרספקט נילוה לספר עמ' 1.

3 שג"ר: עמ' 13.

ליחסם של תלמידים לגמרא⁴.

הצד השווה בדברי מחברי שלושת הספרים הוא כי מצוקת לימוד הגמרא בחינוך הדתי גדולה, ויש לעשות מעשה ולהציע דרכים מתוקנות להוראת גמרא, המתאימות לעת הזאת.

עניינה של הסקירה הנוכחית הוא להציג באופן טיפולוגי⁵ את שלוש ההצעות, לאפיין את המיוחד בכל אחד מן החיבורים, ולקיים דיון ראשוני על השאלה מה עשויה להיות התרומה של כל חיבור להוראת גמרא, ומהו האופן בו יוכלו מורים לתורה שבעל פה להשתמש בהצעות ולצאת נשכרים.

הרעיון המרכזי של כל ספר

נציג תחילה את הרעיון המרכזי של כל ספר, כדי שהקורא יוכל להתרשם מהכיוונים המוצעים.

הרב שג"ר מציג דרך חדשה שתכלול מרכיבים גם מדרך הלימוד הישיבתית המסורתית, וגם מדרך הלימוד המחקרית, והיא תאפשר ללומד להכיר גם במשמעות הקיומית של הנלמד - לעולמו ולמסכת חייו.

כל דרך לימוד היא חלק ממכלול שלם שמרכיביו אינם ניתנים להפרדה זה מזה: אידיאולוגיה, מתודה, מוטיבציה⁶.

הצעד הראשוני והבסיסי בדרך לגאולת לימוד התורה הוא הכנסת המשמעות לחזית הלימוד⁷.

אני סבור ששילוב המחקר בעולם הישיבתי הוא משימה חיונית... על השילוב להתבצע במגרש הביתי הישיבתי⁸.

דמות הלומד העולה מספר זה היא דמות חסידית המחפשת את הדבקות ואת המפגש עם האלוקי. יש בה גם מן החוקר המודרני בביקורתיותו, אולם הלימוד המסורתי הוא חומר הגלם שלה. העולם התרבותי אשר

4 שלזינגר: עמ' 12.

5 עניינן של טיפולוגיות הוא בניסוח מושגים מגובשים העולים מניתוח של דעות, תנועות, או תהליכים. הן מאפשרות לבנות קונסטרוקציות הגיוניות בדבר תאור או הבנת נושא נדון. יש בהן כדי לבנות דגם מושגי המסייע להבין את הנושא המורכב, אשר מתרוצצים בתוכו רעיונות שונים. כוחה של הטיפולוגיה הוא בכך שהיא יכולה לאחד גוונים ורמזים שונים תחת כותרת אחת. עיין עוד ב: שורץ יהודה: הוראת תורה שבעל פה – הוראת משנה ותלמוד בחינוך הישראלי. באספקלריא של תוכניות הלימודים והספרות הדידקטית, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית, ירושלים, תשס"ב, עמ' 16 והערות שוליים שם.

6 שג"ר: עמ' 19.

7 שם: עמ' 198.

8 שם: עמ' 201 – 206.

בו היא חיה מספק לה שאלות חדשות, המאפשרות לה לראות את הגמרא ואת פרשניה באור חדש⁹.

השילוב והאיזון העדין בין סגנון הלימוד הישיבתי המסורתי, התובנות של המחקר האקדמי, וחשיפת המשמעות הקיומית של דברי הגמרא - הוא הוא הפתרון לדעת הרב שג"ר למצוקת לימוד הגמרא בימינו.

פרופ' שלזינגר וחבריו מבקשים לסייע למורים להתמודד עם הבעיות הייחודיות של הוראת הגמרא. הם מנתחים את הקשיים העומדים בפני הלומד הצעיר, ומציעים דרכי הוראה והכוונה כדי להתגבר עליהם. מדובר על קשיים בתחום הטכניקה, בתחום המוטיבציה ובתחום ההכרה. התלמיד נדרש להתגבר על קשיים משני סוגים לפני שיתמודד עם הבנת הטקסט: קשיים טכניים הנובעים מלשון הגמרא ומצורת ההדפסה... קשיי הבנה ראשוניים הנובעים מן הסגנון המיוחד של הגמרא... התגברות על קשיים אלה היא תנאי מוקדם להתגברות על קשיי החשיבה הקיימים בלימוד גמרא¹⁰.

פרופ' שלזינגר וחבריו מציעים הדרכה שיטתית לכל קושי וסיבון הצפויים בלימוד הגמרא. לדעת מחברי הספר "דרכים בהוראת גמרא", ניתן לפרק את הקשיים בלימוד גמרא לפרטי פרטים, וניתן להציע פתרונות הגיוניים ומקצועיים למורים, כדי שיצליחו להפגיש את התלמידים עם הגמרא באופן ידידותי ומאתגר.

גבריאאל חזות מבקש לתת משקל עיקרי ללימוד המשנה קודם העיון בגמרא. בשיטה מחודשת משמשת המשנה כמקור הלימוד העיקרי טרם שניגשים ללימוד הסוגיא התלמודית הרלוונטית. המורה מחזיר את התלמידים לאחור בציר הזמן, אל כותלי בית המדרש התנאי והאמוראי. בשיטה מחודשת רוכש התלמיד מיומנויות יסוד וטכניקות חקר מודרניות ומדעיות, ככלים לניתוח המשנה, בכדי להשיג סימולציה שלימה ככל שניתן לדיון שהתרחש בבית המדרש התנאי והאמוראי. החזרה בציר הזמן והשימוש בכלים עדכניים לחקר הטקסט התנאי מהווה אתגר אינטלקטואלי לתלמיד בכל הרמות¹¹.

9 שם: עמ' 256.

10 שלזינגר: עמ' 49.

11 חזות: פרוסקט גלווה לספר עמ' 2.

חזות מציע להשקיע מאמץ בלימוד המשנה, כדי לשחזר את הדיון האמוראי. בבית מדרשם של האמוראים פורשו המשניות, שכן המשנה היא החיבור העיקרי שעמד בפניהם. ובכן, טוען חזות, שיחזור דרך הלימוד האמוראית עשוי לקרב את תלמידים ל"ראש" של חכמי התלמוד, ולהקנות להם סיפוק רב כאשר הם יגלו כי הגמרא, שילמדו אותה בהמשך, מתארת את אותו התהליך שהתלמידים חוו בלימודם המוקדם את המשנה. לדעת חזות, יש לנתח את המשנה ניתוח מעמיק ורגיש, ולהראות לתלמידים את הקשיים ואת התובנות המצויים במשנה. בדרך זאת התלמידים "יכתבו" את הגמרא, עוד לפני שהם מעיינים בה. בדרך זאת כרוכים יחד פיתוח אינטלקטואלי, חיזוק המוטיבציה, ומפגש חיוני יותר של התלמידים עם הסוגיה התלמודית.

הרקע והנסיבות לכתיבתו של כל ספר

בהקדמה לספרו "בתורתו יהגה - לימוד גמרא כבקשת אלוקים" כותב הרב שג"ר:

חיבור זה - בתורתו יהגה לימוד גמרא כבקשת אלוקים - מיוסד על שיעורים והרצאות שנאמרו לפני חמש עשרה שנה (בשנים תשנ"ג - תשנ"ד, י"ש) בבית מדרש נעלה ובבית מורשה, בהם כיהנתי כראש בית המדרש. ד"ר זוהר מאור ערך אותם וצירף אליהם חלקים ממאמרים והרצאות שיש להם נגיעה לנושא ונכתבו מאוחר יותר¹².

ועוד מוסיף הרב שג"ר שם:

ראשיתו של החיבור נעוצה בנקודת זמן קודמת בהרבה. תחושות של מועקה וחוסר סיפוק ליוו אותי ואת רבים מחבריי עוד כתלמידים ולאחר מכן כאברכים בישיבות ההסדר (מדובר על השנים תשכ"ה - תש"ל, י"ש)¹³.

ספרו של הרב שג"ר מסכם תהליך ארוך של מתח והתלבטות, ושל ניסיונות מגוונים בלימוד ובהוראת גמרא. חברו של הרב שג"ר, הרב יאיר דרייפוס שיבלטו"א, כתב ב"סוף דבר" של הספר:

ספר זה הוא בעצמו תורה. הרב שג"ר עצמו היה תורה. כל דבריו וכתיבתו הרבה בקעו מנהמת ליבו. הוא כאב את כאב התורה, את צער השכינה, ובעיקר את המצוקה האישית האנושית שלו במגע הכאוב והלא פתור שבין האדם בן זמננו לבין התורה¹⁴.

12 שג"ר: עמ' 11.

13 שם.

14 דרייפוס יאיר: בסוף הספר של הרב שג"ר עמ' 288.

ובסיום דבריו כותב הרב דרייפוס:

בכה' בסיוון התשנ"ז הלך הרב שג"ר לעולמו בגיל 58 לאחר מחלה קשה. ספר זה הוא היצירה האחרונה שעליה שקד. בשבועות האחרונים לחייו נשא ונתן עם העורך על עניינים שונים וניסוחים שונים, ואף שקד, תוך כדי ייסורים קשים, על כתיבת דברי פתיחה משלו לספר¹⁵. בספר זה משוקעת במידה משמעותית תורתו של הרב שג"ר, תורה שהתגבשה במהלך כל חייו. תורה הנוגעת להבנת בקשת האלוקים של האדם, ותורה הנוגעת להנחלת דבר ה' לתלמידים. על עבודת העריכה של הספר כתב הרב שג"ר בסוף ההקדמה:

תרומתו של ד"ר זוהר מאור אינה רק בהמרת לשון על פה של הרצאות ושיעורים ללשון הכתיבה, אלא גם בהבאת הדברים לכלל משנה שיטתית וביקורתית המנוסחת בבהירות וזמינה לקורא התורני המשכיל¹⁶.

מתברר כי ספרו של הרב שג"ר הוא לא רק ספר העוסק בהצעת דרך ללימוד גמרא, אלא הוא ספר המשקף השקפת עולם כוללת, הנוגעת בעיצוב דמות האדם עובד ה', ובחזון החינוכי של הציונות הדתית.

מכון מופ"ת הוא מוסד הפועל בחסות האגף להכשרת עובדי הוראה במשרד החינוך. במכון פועלת הוצאת ספרים שעניינה פרסום מחקרים וחיבורים העוסקים בהוראה בכלל, ובהכשרת מורים בפרט. מחברי "דרכים בהוראת גמרא" כותבים בהקדמה לספרם כי פנו אליהם בבקשה: "שנחבר מדריך פדגוגי להוראת הגמרא, ובעיקר לשלבים הראשונים של הלימוד, לטובת הסטודנטים במכללות למורים דתיים"¹⁷.

המחברים הם חברי סגל במכללת ליפשיץ בירושלים, וניסיונם רב בהכשרת מורים לגמרא, ובהדרכה פדגוגית וליווי פרחי הוראה בהתנסותם בהוראת גמרא. הספר אמור לשמש כספר הדרכה לתלמידים הלומדים במכללה, והוא נותן סקירה על מכלול הנושאים הקשורים להוראת הגמרא. הספר מתאים לשמש כספר מלווה לקורסים בדיקטיקה של הוראת הגמרא. הוא כולל גם מטלות לעבודה עצמית של פרחי ההוראה. בספר מוצגות סוגיות רבות הכלולות בתוכנית הלימודים בגמרא, ומוצעות דרכים להוראתן.

15 ש.ס.

16 שג"ר: עמ' 12.

17 שלזינגר: עמ' 9.

הספר "שיטה מחודשת" נכתב על ידי גבריאל חזות, מהנדס במקצועו ומנהל חברת הייטק. המחבר הוא המייסד של עמותת "מידה טובה לחקר ההיגיון היהודי", יחד עם הרב ד"ר מיכאל אברהם. בצד עיסוקיו האחרים, עוסק המחבר בהוראת גמרא ובמחקר תורני. כתיבת הספר באה מתוך מוטיבציה לאפשר לתלמידים במסגרות שונות ללמוד משנה וגמרא מתוך עניין וסיפוק.

המוני בית ישראל מבקשים להתחבר לנכסי הרוח של עמנו, אולם אין בידיהם כלים מתאימים. השפה במשמעותה הרחבה והצרה – קשה, לא מובנת, ומהווה מחסום כמעט בלתי עביר לנכסי צאן ברזל אלו. האדם המודרני אמון על שפה, תבניות חשיבה, וצורות היסק רחוקים לכאורה מאלו המוצגים בתלמודים שלנו¹⁸.

גבריאל חזות רואה בהצעתו:

הצעה מהפכנית ומחודשת להוראת המשנה והתלמוד. מחודשת על שום מה? משום שהיסודות המתודולוגיים והדידקטיים המשוקעים בבסיס ההצעה אינם חדשים! על בסיס חלקי או מלא של יסודות אלו לימדו, נתחו ודנו במקורות התנאיים, בעבר הקרוב ועוד יותר בעבר הרחוק¹⁹.

חזות מבקש לשנות את שיטת ההוראה של מקצועות המשנה והתלמוד באופן מהותי. הוא מציע ללמוד את המשנה באופן מודרך ואינטנסיבי כהכנה עיקרית ללימוד הגמרא.

התוכן של כל חיבור ורעיונות מרכזיים בכל הצעה

בספרו של הרב שג"ר שלשה חלקים עיקריים. בחלק הראשון מטפל הרב שג"ר במושגי היסוד – אידיאולוגיה, מתודה ומוטיבציה; הוא מבהיר את הקשר בין לימוד התורה וכינון הברית שבין האדם לקב"ה במסגרת לימוד התורה. בחלק השני סוקר הרב שג"ר את דרך הלימוד בישיבות מסוף המאה השמונה עשרה ועד ימינו; מהגר"א, דרך הנצי"ב מוולוז'ין ר' חיים מבריסק ור' שמעון שקופ ועד לראי"ה קוק ולגר"ד סולוביצ'יק. בחלק השלישי מציע הרב שג"ר את הצעותיו המעשיות בלימוד גמרא: שילוב של למדנות ישיבתית עם מחקר תלמודי, וחשיפת המשמעות הטמונה בסוגיה התלמודית.

הספר של פרופ' שלזינגר מחולק באופן פורמלי לשלושה חלקים. החלק הראשון עוסק במטרות של הוראת הגמרא. בחלק זה מצטטים המחברים את המטרות הרשמיות של תוכנית הלימודים בגמרא והם דנים בגישות שונות

18 חזות: עמ' 13.

19 חזות: בפרוספקט הנלווה לספר עמ' 2.

שהוצעו להוראת גמרא כדי להשיג את אותן המטרות. בחלק השני עוסקים המחברים בבעיות ובקשיים בלימוד הגמרא והוראתה. הם סוקרים את הקשיים בפירוט: הן בתחום השפה, הן בתחום הקוגניטיבי והן בתחום ההנעה של התלמידים. בצד כל קושי מציעים המחברים דרכי התמודדות מתאימים. החלק השלישי מטפל במתודולוגיה של הוראת הגמרא. בחלק זה עוברים המחברים מן התיאוריה אל המעשה, ומציעים שלבי הוראה מובנים באופן שיטתי: הכנת השיעור, דרכי ההוראה והפעלת התלמידים, והקניית מיומנויות היסוד הנחוצות ללימוד עצמי בגמרא.

בספר של ד"ר גבריאאל חזות שלשה חלקים מובחנים. בחלק הראשון (פרק א') מפרט המחבר את עשרת נושאי הליבה של השיטה. הכוונה היא לנושאים מרכזיים החשובים לניתוח המשנה ולהבנת מרכיביה. בפרק זה (נושא 6) מציע המחבר גם את הדרכים לשימוש במאגרי מידע ממוחשבים לטובת הבירור הנחוץ להבנת המשנה.

בחלק השני (פרקים ב' – ו') מציע המחבר התייחסות לרכיבים המאפיינים את העיון במשנה כמו: שמות המוסרים, המקרה מול הדין והנימוק והמקורות התנאיים המקבילים. בחלק השלישי (פרק ז') מפרט המחבר את שלבי הלימוד על פי שיטתו המחודשת, ומביא דוגמאות ממשניות ומקטעי גמרא מתאימים.

לא לו תלמידים מיועד כל חיבור?

לקראת חתימת ספרו מודה הרב שג"ר כי השיטה שהוא מציע אינה מתאימה לתלמידים מתחילים או צעירים:

ברמה המעשית אני נוטה לקבל את דברי חלק מן המבקרים שיש בעיה ביישום השיטה כשלב ראשון בלימוד הגמרא. ספק אם תלמידים צעירים יכולים לתפוס את סוג האמונה המורכב הנדרש לשילוב תפיסה זו עם התפיסות הדתיות הרווחות. מסיבה זו ייתכן כי לא כדאי לשלבה בשיבות תיכוניות. ואולם באשר לשיבות הסדר ושיבות גבוהות – היחס אליה אמור להיות מורכב יותר²⁰.

יש אכן מקום רב להסתפק בשאלה האם ניתן ללמוד מתוך תפיסה כזאת כבר בגיל צעיר. יש פנים לסברה שעדיף להתחיל בעמדה מסורתית יותר...²¹

הרב שג"ר מודה כי הגישה הדיאלקטית והמורכבת שהוא מציע, עלולה להיות

20 שג"ר: עמ' 224.

21 שם: עמ' 233.

גישה בעייתית לתלמידים מתחילים, ואף לתלמידי הישיבה התיכונית. מצד שני הרב שג"ר ממליץ כי כל מורה לגמרא ילמד בעצמו בדרך כזאת. המורה עצמו עשוי להיות עשיר יותר בדעת, ובעל יכולת להנחיל לתלמידים תובנות המתאימות לעולמם, גם אם הם לא ישתתפו באופן פעיל בדרך הלימוד המוצעת.

פרופ' שלזינגר וחבריו מציעים את ספרם כספר הדרכה לראשית הוראת הגמרא. כל מורה המלמד תלמידים מתחילים צריך להיות מצויד בכל התובנות הנוגעות לקשיי הלומד המתחיל בלימוד גמרא. עם זאת, לדעתם הדרכה כזאת צריכה להיות נחלת כל המורים לגמרא, לרבות הרמ"ם המלמדים תלמידים מתקדמים. זאת, משום שמי שאינו מודע לקשייו של הלומד המתחיל עלול לאבד תלמידים רבים גם בשלבים מתקדמים. כך כותבים המחברים במבוא:

חלק ניכר מדברינו מכוון לשלבים הראשונים של לימוד הגמרא, אולם גם מורה בכתה מתקדמת חייב להכיר את הבעיות שאנו מעלים. חלקן עשויות להתגלות בשלבי לימוד מתקדמים יותר, במיוחד אם לא הוקדשה להן תשומת לב מתאימה בשלבי הלימוד הראשונים. כללו של דבר, הבנת הבעיות חשובה למורה בכתות הגבוהות כשם שהיא חשובה למלמד תלמידים מתחילים, גם אם לא תמיד ימצא צורך להזדקק לדרכי ההוראה המוצעות.²²

מחברי "דרכים בהוראת גמרא", סבורים שהתשתית הלשונית והקוגניטיבית הכרחית לכל לומד גמרא. זכו תלמידים וקיבלו הדרכה ראויה בשנות הלימודים הראשונות שלהם - הרי יפה וטוב. אולם אם לא זכו, על המורים בשלבים המתקדמים לחזור ולטפל בתשתית, ויפה שעה אחת קודם. תלמידים לא יצמחו להיות למדנים ואוהבי גמרא בלא שיש בידם את מיומנויות היסוד שהמחברים מפרטים בספרם.

ד"ר גבריאל חזות עונה במבוא חיבורו על השאלה למי מיועדת השיטה המחודשת:

העקרונות של השיטה יכולים להיות מיושמים ברמות שונות, גם הנמוכות, תוך ויתור במודע על חלק מן השלבים הקשים לדעת המורה. השיטה המחודשת מוצעת לכל מאן דבעי גם למיומנים ובקיאים. מומלצת היא בכמה מסגרות - קבוצות לומדים בוגרות ומשכילות בעלות מוטיבציה, מורים לעתיד בתחום ספרות חז"ל, השתלמויות מורים למשנה ותלמוד, תלמידי ישיבות ואולפנות בכל הכתות ובכל

22 שלזינגר: עמ' 13.

הרמות (הלימודים במעבדת המחשב), תלמידי יא' – יב' במסגרות ממלכתיות במכינות ובמדרשות²³.

גבריא חזות רואה בשיטה המחודשת עיקרון המבריח את הוראת הגמרא מן הקצה אל הקצה. לדעתו כבר בראשית הוראת הגמרא יש לשקוד על עיון מדוקדק במשנה.

על התלמידים להתרגל לגלות בעצמם את הקשיים במשנה שהגמרא עתידה להעלות ואת הדיוקים בלשונה של המשנה שיעסיקו את חכמי התלמוד. עם תלמידים מנוסים יותר יש להעצים את תפקיד התלמידים כמפענחים את סודות המשנה. גם אצל תלמידי חכמים מיומנים יש מקום לשיטה כחלק מן ההתבוננות המוקדמת בסוגיא התלמודית.

חקירת המשנה בדרך סימולטיבית ראויה, כמוה כניסיון לשחזר פרוטוקולים (של האמוראים י"ש)...חשיפת גרעין הסוגיא התלמודית עצמה מלווה לרוב בחוויית גילוי מדהימה. כל לומד חש סיפוק עצום, ביוצרו באופן עצמאי פרשנות (למשנה - י"ש) שנראית כלקוחה מפרשנותם של חכמינו²⁴.

העולה מהשוואת שלושת החיבורים בפרק זה הוא כדלקמן: הספר "דרכים בהוראת גמרא" מציע הקניית מיומנויות יסוד המתאימות לראשית הוראת הגמרא. אם תלמיד לא זכה לרכוש מיומנויות אלה בצעירותו, או אז על המורים לחזור ולהקנות אותן בכל שלב של לימוד גמרא. גם בשלבים מתקדמים ביותר אפילו בישיבה גבוהה, על הרב לוודא את שליטת התלמידים במיומנויות אלה, ואם הן חסרות יכוון הרב את תלמידו לרוכשן ללא היסוס.

הספר "שיטה מחודשת" פונה ללומדים בכל שלב. השיטה ראויה לדעת מחברה, הן למתחילים והן למתקדמים מאד. כל לומד בהתאם לרמתו, יכול לעסוק בהתבוננות במשנה תוך מגמה לגלות בה את היסודות של הדיון האמוראי.

הספר "בתורתו יהגה" מתאים לדעת מחברו ללומדים ברמה מתקדמת, דהיינו בכיתות הגבוהות של הישיבה התיכונית או ללומדים בישיבה גבוהה. עם זאת, הספר מציע השקפה מקורית ונועזת שעל המורים לאמץ. השקפה זאת תשפיע על הוראתם בכל שלב. גם מורים לתלמידים מתחילים ראוי להם ללמוד את הגישה של הרב שג"ר. הגישה תעשיר אותם ותפתח בפניהם אופקים, אשר יאפשרו להם לחנך את תלמידיהם בכיוון מעצים ומרומם.

כיצד ניתן לשלב תובנות מכל החיבורים למסכת פדגוגית אחת?

23 חזות: עמ' 16.

24 חזות: עמ' 13.

המעייין בסקירתנו על שלושת הספרים יכול להתרשם כי לפנינו הצעות שונות, המובחנות זו מזו באופן חד. עם זאת, ניתן ליישם רעיונות מהספרים באופן קוהרנטי בלא שהצעה אחת תשלול את רעותה. הבנת המטרות ודרכי ההוראה הכלולות בכל הצעה, חשובים לכל מורה לצורך העשרת הוראתו. חשיבות מיוחדת קיימת בתיאור כזה למתכשרים להוראה. חשיפת פרחי ההוראה להצעות השונות, ולמגוון שיטות ההוראה היא פעולה מומלצת בתהליך ההכשרה, והיא עשויה לפתח מורים שיהיו צרכנים נבונים של תוכניות לימודים, ושהיו מסוגלים להתאים את דרך עבודתם למסגרות השונות שיתבקשו ללמד בהן בעתיד²⁵.

דומה כי המורה לגמרא ניצב על פרשת דרכים ופתוחים בפניו מסלולים אחדים בעלי יעד משותף. בחירת המסלול המועדף תלויה בהשקפת עולמו של המורה ובידע שלו, תלויה גם בתלמידים, בגילם וברקע שלהם, ותלויה גם בסביבה של המסגרת החינוכית (הורים, קהילה). היכרות של המורה עם הדרכים המוצעות בחיבורים שנסקרו במאמר זה, היא רבת ערך. הבחירה של המורה אשר למד על אפשרויות מגוונות, תהיה מושכלת וחכמה יותר אם אכן ידע על האופציות השונות, ויבחר במודע באחת או באחרת. כאשר המורה מזהה היטב את המעלות והחסרונות של כל הצעה, הוא מסוגל גם לנמק את בחירתו ולהצדיק אותה.

ההצעות שניתן ללמוד מ"דרכים בהוראת גמרא", הן הצעות תשתית, אשר באות לפתח מיומנויות יסוד. יש מורים אשר קצרה דעתם מלעסוק בפרטים היבשים, לכאורה, הנוגעים למיומנויות היסוד. נפשם עורגת לחידושים, לברק, ולריגוש האינטלקטואלי. מורים כאלה ראוי להם שילמדו בסבלנות ובמשמעת עצמית, את ההצעות בספר של פרופ' שלזינגר וחבריו. ההצעות הללו יתרמו תרומה חשובה ביותר לתלמידים המתחילים. גם מורים המלמדים תלמידים מתקדמים, ראוי להם לבחון בחינת אמת כל תלמיד ותלמיד: האמנם שולט הוא במיומנויות היסוד? אם התשובה שלילית, יש למצוא עבור אותו תלמיד את הדרך להשלמת החסר.

ההצעות שניתן ללמוד מ"שיטה מחודשת" הן הצעות ראויות ללימוד משנה כמקצוע עצמאי. כמובן, יש מקום לשקול את ההצעות גם בנוגע ללימוד גמרא. המבט של "שיטה מחודשת" מופנה בעיקר ללימוד המשנה, ולכן אין הדברים סותרים את ההצעות של "דרכים בהוראת גמרא", אלא מקבילים אליהם. גם מי שיאמץ את "שיטה מחודשת" בלימוד גמרא, לא יהיה פטור מלהקנות לתלמידיו את מיומנויות היסוד אשר מוצעות ב"דרכים".

25 ראה שורץ יהודה: "גישות ודרכים בהוראת משנה", בתוך: מכילין – אסופת מאמרים בנושאי יהדות וחינוך, בהוצאת מכללת הרצוג אלון שבות, תשנ"ח, עמ' 299.

ניתן גם ללמד לסירוגין פעם ב"שיטה מחודשת", ופעם על פי ההצעות שב"דרכים".

יהיה בכך משום גיוון, העשרה והרחבת הדעת של התלמידים. הצעת "בתורתנו יהגה", היא הצעה מקיפה מבחינה רוחנית ואידיאולוגית. הצעה זאת לא שוללת את ההצעות של שני החיבורים האחרים, אם כי היא מעמידה תשתית רוחנית עמוקה וכוללת יותר, למאמץ של עיצוב תלמידי חכמים וגיבוש חברה ציונית דתית תורנית. כפי שניסח זאת הרב שג"ר בעצמו, נראה כי אין אפשרות לאמץ את השיטה שלו בהוראת תלמידים מתחילים. ברם, יש בהחלט מקום וצורך שמורים יכירו את השיטה, ויאמצו רכיבים ממנה, הן בעיצוב השקפת עולמם והן בהוראתם, אפילו לתלמידים מתחילים. למשל, ההצעה לחפש משמעות ורלוונטיות בלימוד, היא הצעה שניתן לאמץ גם בהוראת מתחילים ובודאי בהוראה בישיבה תיכונית. הצעתו של הרב שג"ר היא כעין מטריה רוחנית גדולה, אשר מתחתיה יכולות להתקיים שיטות מגוונות ומתאימות, הן למתחילים והן למתקדמים, כאשר השיטות משלימות זו את זו, ותורמות למלמד וללומדים.